

Een literaire canon

De Academische Boekengids 24, december 2000, pp. 8-9.

Uitgevers, critici, lezers en literatuurwetenschappers zetten vaak dezelfde titels op hun lijstjes met belangrijke boeken. Het raadsel van de literatuurkritiek is niet dat de critici het soms met elkaar oneens, maar juist zo opvallend vaak met elkaar eens zijn.

Het moet een jaar of tien geleden geweest zijn dat Nilli Cohen, de energieke en vindingrijke directeur van het Institute of Hebrew Literature in Translation in Tel Aviv, mij weer eens een dik pak fotokopieën toezond. Dat instituut doet ongeveer voor de Israëliëse literatuur wat het Literair Productie- en Vertalingenfonds voor de Nederlandse doet. Het brengt belangwekkende literaire werken, geschreven in een taal die buiten de landsgrenzen maar weinigen machtig zijn, onder de aandacht van literair agenten, uitgevers, schriftgeleerden en critici in het buitenland. Het probeert op die manier bovendien te bevorderen dat die werken vertaald worden en de aandacht krijgen die ze verdienen in de ogen van de lezers die met het betreffende boek of met het overige werk van de schrijver in kwestie vertrouwd zijn. Voor auteurs en uitgevers van Duitse, Engelse, Franse of Spaanse boeken is dat een fluitje van een cent - er is overal ter wereld wel een geofende romanlezer te vinden die een van die talen machtig is -, voor de literaire pleitbezorgers uit Denemarken, Estland, IJsland, Slovenië of Nederland en Israël is dat een hele toer. En dus bestaan er in de meeste van die landen instituten, die functionarissen in dienst hebben die zich op de diplomatie ten behoeve van de literaire export toeleggen.

Het pak dat Nilli Cohen, de Rudi Wester van Israël, mij zond, bestond uit een paar honderd kopieën van de drukproeven van een boek waar ik nog nooit van gehoord had en dat ik ook in de mij ter beschikking staande literaire naslagwerken niet kon terugvinden. Dat boek was in 1929 in het toen nog nauwelijks bestaande moderne Hebreeuws geschreven, door een schrijver die uit Podholie, achter Wolhynie, kwam en begin jaren twintig naar het Britse mandaatgebied Palestina was verhuisd. Dat was geen gunstige tijd en geen handige plek om een literair werk uit te brengen, Palestina 1929, en dat boek schrijven in een taal die hoegenaamd geen literaire productiekende was ronduit onverstandig. Na 1929 was het de geschiedenis die de auteur en zijn boek tegenwerkte: hij kreeg midden jaren dertig genoeg van Palestina, ging terug naar Europa en liep er met open ogen in de val die de nazi's inmiddels voor hem en zijn geloofsgenoten hadden opgezet. Hij werd opgepakt en vermoord.

Ongeslepen diamant

Een boek verschenen in een taal die vrijwel niemand leest of schrijft, in een land zonder literaire infrastructuur - de levendige bedrijvigheid van uitgevers, boekverkopers, critici, lezers en, even later, literatuurgeschiedenis of literatuurwetenschap bedrijvende academici -, een boek waarvan de auteur en zijn biografie door de geschiedenis werden uitgewist, een boek verschenen in een kleine oplage en voorradig in slechts enkele bibliotheken: het lijkt wel alsof hogere machten alles op alles stelden om dat boek subiet na verschijnen de vergetelheid in te duwen. En dat was ook bijna gelukt.

Toen dook het ineens op. Iemand had het ter hand genomen en gelezen, iemand had het bewonderd of, zoals je achteraf zegt, 'herkend', iemand had bevorderd dat er een Engelse proefvertaling van gemaakt werd - en die proefvertaling kreeg ik in handen en met mij talrijke critici in allerlei culturen, taalgebieden en landen. Zij lazen het en ik heb de stellige indruk dat het hen verging zoals het mij verging: wat een adembenemend boek was dat, *Huwelijksleven* van David Vogel, wat een boek, wat een verhaal - en wat een geschiedenis.

Huwelijksleven bleek een ongeslepen diamant uit de nadagen van de Habsburgse dubbelmonarchie, een boek met een verhaal en een verhaal dat klonk als een klok, een boek met een enorme zeggingskracht en een boek dat het gordijn openschoof naar een wereld die vergeten leek geraakt. Zodra het verscheen, in welke taal ook, vond het prompt zijn weg naar gretige lezers en in de talen die ik machtig ben zag ik mettertijd de schamele resten van zijn overige werk ook verschijnen. Van onderop borrelden de beschouwingen omhoog, eerst in kranten, toen in tijdschriften, later in vakspecialistische bladen en ten slotte in handboeken. Er was een auteur ontdekt, maar, wat meer is, er was een auteur *toegevoegd*.

Waar het me nu om gaat is hoe *gemakkelijk* dat ging en hoe eenvoudig, soepel en zonder tegenspraak dat in zijn werk ging. David Vogels voornaamste boek werd, alleen al in het Nederlands, de afgelopen tien jaar herhaalde malen herdrukt; zijn kleinere geschriften zijn ook in het Nederlands vrijwel allemaal beschikbaar en er is geen handboek of essaybundel over de moderne Hebreeuwse literatuur meer te vinden waarin hij niet voorkomt. Iedereen is het erover eens dat zijn werk een belangrijke plaats inneemt in die literatuur en terecht ook een plaats kreeg in wat je gemakshalve de Europese literatuur noemt. Het boek wordt gelezen en bestudeerd, bekritiseerd en geanalyseerd, geduid en geïnterpreteerd. Het is deel gaan uitmaken van de bedrijvigheid van literatuurwetenschap en literatuurkritiek. Dat is op een wat rare, een wat linkse en onhandige manier gebeurd, *maar het is gebeurd* - en daar gaat het om.

Het is een voorbeeld van een lijstje waar ik rechtstreeks bij betrokken ben geweest, een lijstje boeken die

de afgelopen twee decennia gecanoniseerd zijn, gecanoniseerd in die zin dat er geen verstandig of geschoold mens meer is in de *Sprachgemeinschaft* van de literatuur in de ruimst denkbare zin, die denkt dat we het er niet over moeten hebben. Je kan het boek aanvallen, je kan zijn belang relativeren, op het bagatelliserende af, maar je kan het niet meer terugduwen, de vergetelheid in. Dat lijstje van mij is vanzelfsprekend anders dan het lijstje van mijn collega's in andere landen, maar de lijstjes overlappen elkaar en waar ze dat niet doen vertonen ze overeenkomsten. Wat op mijn lijstje bijzonder of zelfs uniek is kent zijn equivalent of pendant op het lijstje van Josyane Savigneau van *Le Monde* of Iris Radisch van *Die Zeit*, waar de lijstjes van Maarten Asscher, Michael Krüger, Christopher Maclehose niet identiek zijn, zijn ze analoog. Ik heb het niet over hun historische fondsljsten of onze volledige chronologische plakboeken met kritieken - die weerspiegelen de mode -, maar over de lijstjes met hun en onze ontdekkingen.

En het opmerkelijke is dat zij en wij, uitgevers en critici, en na ons lezers en literatuurwetenschappers, het er telkens zo snel over eens waren. Het raadsel van de literatuurkritiek, of die zich nu in haar journalistieke, essayistische of academische vorm aan ons voordoet, is niet dat we het soms met elkaar oneens zijn, maar juist dat we het zo opvallend vaak wel met elkaar eens zijn. 'Canoniek Oude- en Nieuwe Testament' zijn disciplines binnen het theologische curriculum, 'canoniek Nederlandse poëzie' bestaat niet, noch 'canoniek Engelstalig drama'.

Het eerste van mijn twee voorbeelden van wat niet bestaat omdat het niet hoeft te bestaan, de 'canoniek Nederlandse poëzie', leverde overigens in dezelfde achterliggende twintig jaar een schitterend voorbeeld, of liever gezegd: een onuitputtelijke reeks voorbeelden, op van hoe open en toegankelijk de canon in menig opzicht is. Gerrit Komrij's beroemde bloemlezing van de gehele Nederlandse poëzie, de Zuid-Afrikaanse inclusie, was een magnifieke bespotting van de gedachte dat de canon gesloten zou zijn. Hij was het die, weliswaar niet helemaal op eigen houtje, maar toch onder zijn hoogst particuliere vaandel, opnieuw vaststelde hoe die poëzie eruit zag, wie er meer toe deed en wie niet meer. Hij deed dat zo krachtig en overtuigend dat, zo niet de precieze maat van zijn waardering, dan toch op zijn minst zijn bloemlezing definieert wat de canon van de Nederlandse poëzie is. De academie boog prompt het oude wijze hoofd voor wat in de kern toch Komrij's rebellie moet heten: hij ridiculiseerde de canon en de houding van de academie - en hij kreeg er een eredoctoraat voor. De wonderlijke verscheurdheid waar dat hem in bracht was het onderwerp van de rede waarmee hij dat eerbetoon aanvaardde; het toonde de grote intellectuele kwaliteit en kritische tolerantie van hen beide.

De canon is open; er valt op af te dingen en aan toe te voegen. Wie dat goed kan, beïnvloedt de canon met effect, maar toont eveneens aan hoe betrekkelijk die canon is.

Culturele onzekerheid

De discussie over de canon, zoals die in onze tijd gevoerd wordt, wordt gekenmerkt door grote culturele onzekerheid. Die onzekerheid gaat terug op een veel wijder verbreid onbehagen over het praten over cultuur in termen van selectie en hiërarchie en het is gemakkelijk in te zien hoe dat komt. Grote transnationale culturele bewegingen hebben de gedachte van nationale en daarmee autonome, onderling vergelijkbare culturen dubieus gemaakt en geleid tot een cultureel perspectief dat geen gebruik meer kan maken van nationale tradities of percepties; het essay dat de Franse literatuurcritica Pascale Casanova daaraan wijdde, *La République Mondiale des Lettres*, schetst de gevolgen daarvan voor de traditionele wijze van beoefening van literatuurkritiek en literatuurwetenschap.

Alle cultuur bedient zich van een systeem van verwijzingen, en wat niet langer exclusief of voornamelijk naar het vertrouwde verwijst is lastig te ordenen, en al helemaal moeilijk een plaats in een hiërarchie toe te kennen. Iedere twintigste-eeuwse avant-gardistische beweging in de kunsten, het modernisme voorop, heeft daarom een crisis in het kritisch idioom bewerkstelligd. Bovendien zijn het de sociaal-culturele veranderingen van de tweede helft van de twintigste eeuw, met hun wortels in de eerste helft van die eeuw en in de negentiende, geweest, die de opvatting dat er een simpele of althans simpel begrijpelijke hiërarchie zou bestaan of denkbaar zou zijn onhoudbaar hebben gemaakt.

Migratie verstoort de mogelijkheid van referentie, emancipatie die van hiërarchische of ordenende verhouding. Die twee door elkaar heen lopende bewegingen forceerden een grote onzekerheid in de omgang met cultuuruitingen, hetzij oud, hetzij nieuw, en ze werden nog versterkt door een generieke en stellig ook sociaal bepaalde kenniskritiek die op veel terreinen tot een misnoemde, apathische scepsis leidde. *Anything goes* werd het devies van wie geen beslissing meer kon of durfde nemen. Het leidde tot Paul Feyerabend's universele wetenschapsfilosofische anarchie en tot de volstrekt vrijblijvende esthetica van het postmodernisme. Het zijn alle drie uitingen van wanhoop en onvermogen, die besluiteloosheid, die anarchie en die anesthesische esthetica, en, zo begrijpelijk als ze zijn, niet erg zinvolle reacties op de diep grijpende onzekerheid.

Een van de hardnekkigste misverstanden die in de discussie over de artistieke en culturele canon telkens weer opduiken, is het misverstand dat er inderdaad zoets is of tenminste ooit geweest is, dat wil zeggen, een eindige lijst van meesterwerken, hoe lang die ook zou zijn, die stuk voor stuk onomstreden zijn en die dat in hun samenhang en totaliteit eveneens zijn, of het nu om werken van kunst of van geesteswetenschap zou gaan. Zoals de geschiedenis van de exacte wetenschappen lange tijd gelezen is als een positieve geschiedenis of desnoods een *comedy of errors* waarin het ene werk het andere afloste, de nieuwe ontdekking of vondst de oude aanvulde of overbodig maakte, en je dus zo zou kunnen zien

welk werk er wel, en welk werk er niet toe deed, zo zou ook de cultuurgeschiedenis ooit een reeks onbetwiste en onbetwistbare werken hebben gekend.

Ik geloof niet dat een dergelijke lijst ooit bestaan heeft. En niet alleen doordat ik zo'n lijst, behalve in het bespottelijke, nog nooit gezien heb, maar ook doordat de gedachte van een positieve kwalitatieve vooruitgang op al die terreinen zich heel slecht verdraagt met wat op al die terreinen de grondtoon van de gedachtewisseling lijkt te zijn. De vraag naar de canon is een essentialistische vraag, kennelijk gebaseerd op de vooronderstelling dat een dergelijke essentie te vinden is, terwijl het culturele debat bij uitstek gericht is op de waardering van argumenten en uitingen. Waardering verdraagt zich slecht met essentialisme.

Voor verschillende tijdperken en verschillende filosofische scholen zijn hier relativeringen of beklemtoningen op aan te brengen, maar zelfs bij de oudste bekende klassieke canon is het het pedagogisch en didactisch doel dat prevaleert boven het kritische gelijk. Canon en canondebat zijn praktisch synoniem, de presentatie van een canon onder opschorting van het debat is een tijdelijke maatregel ten behoeve van onderwijskundige programma's.

We kunnen niet alles tegelijk onderwijzen. Dat lijkt een open deur, maar toch is het van belang de gang die erachter opdoemt even binnen te gaan. Want als de canon in de zin van een afgebakende reeks erkende meesterwerken hooguit een pedagogisch hulpmiddel is en het debat over de canon inherent is aan de canon, dan is de pedagogiek van welke lokale of tijdgebonden of zelfs tamelijk willekeurige vaststelling van een richtsnoer op zijn ergst een uitnodiging, een uitnodiging tot tegenspraak, tot aanvulling. Het doet er welbeschouwd niet zoveel toe in wat voor water je leert zwemmen, zout of zoet, binnen of buiten, stinkend naar chloor of lysol, als je maar leert zwemmen. De canon leert geen vaststaande grootheden, de canon onderwijst lezen, kijken en luisteren, dat is kritisch oordelen.

Een groot deel van het cultureel onzekere debat over de canon brengt een gesprek op gang over de voor- en nadelen van de samenstelling van het water, terwijl er gezwommen moet worden. Deden de sporters wat de critici, de cultuurpessimisten, de cultuurfilosofen en de geesteswetenschappers doen, er werd geen medaille meer gewonnen. *The meaning is in the use.*

Bovendien wordt dat debat bedorven, doordat de twee meest in het oog springende deelnemende groepen niet zozeer een artistiek argument naar voren brengen als wel een maatschappelijke ideologie of, onhandiger nog, een politieke overtuiging trachten door te drukken in termen van uitingen van cultuur. In zijn artikel in *NRC Handelsblad* schetst Bram Kempers met nauw verholen geamuseerdheid de verrassende bijdragen aan dit debat die in de jongste tijd in ons land te berde werden gebracht door de heren R.F.M. Lubbers en F. van der Ploeg, figuren die tot dusverre in de eerste plaats opvielen door hun wat slordige en in elk geval onbeheerste driftleven, hun onderscheiden praktische en theoretische bijdragen aan de economie van staat en eigen vermogen, hun politieke ambitie - en zeker niet door hun betrokkenheid op de artistieke uitingen van de menselijke geest. Zelfs de meest geveerde en luidruchtige verdedigers van de klassieke canon - dat is: de canon die hun tijdens hun middelbare schooltijd werd bijgebracht - van buiten onze landsgrenzen, Harold Bloom en George Steiner, verdedigen eerder een levenshouding, een maatschappelijk bedreigde overtuiging, dan een reeks individuele werken en waarden. Steiner verdedigt een pessimisme dat in al zijn humeurigheid de grenzen van het potsierlijke inmiddels ruimschoots gepasseerd is, Blooms twee boeken met expliciete lijstjes zijn zo verbonden met het cultureel-academische establishment van een bepaalde klasse aan de Amerikaanse oostkust dat ze voor wie beter en meer weet hooguit lachwekkend zijn.

Dat komt, meen ik, door hun concentratie op het essentiële en hun pleidooi voor de statica en hun veronachtzaming van het kritische en de dynamiek van de cultuur. Zij sluiten af wat per se open is, zij zetten stil wat altijd in beweging is - zij vervangen waarderingen door waarheden.

Homerus of Madonna

Het is duidelijk waar een afwijzing van die houding toe leiden kan en wat de bedenkelijke gevolgen ervan zijn voor datgene waarvoor de hele canondiscussie bedoeld is. Wie hun zekerheden in twijfel trekt, kan eindigen in het kamp der relativisten - *Anything goes*, het ligt er maar aan hoe goed je het verdedigt -, wie hun canon terzijde schuift roept een pedagogisch probleem op. Of, in de woorden van Kempers, moeten we Homerus doceren of Madonna, Vergilius of Toon Hermans?

Het verneukeratieve is dat ook hier de flirt met het essentialisme de overhand neemt, de vraag naar het wezen van de canon en de rechtvaardiging ervan zich dringt voor het pedagogische belang ervan. Om mijn beeld aan te scherpen: het debat gaat dan over de vraag of schoolslag beter is dan spartelen en waarom dan wel. Die vraag is eigenlijk helemaal niet aan de orde, want er is namelijk geen mens die zich werkelijk bekreunt over de kwestie Vergilius of Toon Hermans, Homerus of Madonna. Dat komt doordat we met het onderwijzen van een discipline die zich met de kunsten bezighoudt de pupillen niet alleen met de inhoud van een kunstwerk vertrouwd willen maken, maar vooral ook met de omgang ermee. Op een kaal bot leert men niet kauwen, hooguit sabbelen als op een bijtring.

We onderwijzen de muzische disciplines als een uitnodiging tot het oefenen van kritiek en zelfs als dat ten slotte leidt tot academische ordeningsbezigheden, is het grondbeginsel daarvan kritisch. De Universiteit van Amsterdam benoemde weliswaar, in een bui van jolige politiek-correctheid, een

pop-professor, maar het is helemaal niet diens bedoeling een discussie aan te gaan met zijn collega's van muziekwetenschap om op het scherp van snijdende argumenten uit te vechten wie er gelijk heeft, wie de betere muziek in huis heeft. Blijkens zijn uitlatingen is zijn primaire belangstelling cultuur-sociologisch van aard en streeft hij er niet naar aan te tonen dat Bob Dylan een betere dichter is dan Joseph Brodsky. Het net in de nieuwe cultuurnota opgenomen Popinstituut wil vooreerst ook een archief gaan aanleggen, een sedert Aristoteles alom gerespecteerde wijze van kennis verzamelen. Een aanval op de vakgroepen voor literatuurwetenschap of de naar nationale literatuur geordende deeltherreinen van de literatuurgeschiedenis, het pleidooi Herman van Veen en Boudewijn de Groot boven Gerrit Kouwenaar en Hans Faverey te verkiezen, is vooralsnog niet vernomen.

Maar zelfs als ze het wel zouden doen, onze overjarige hippy en onze dappere verdedigers van een reeds lang geleden voltooide emancipatie, is er geen man over boord: laat ze de canon maar aanvallen, het zal de canon goed doen. *Anything goes, but not everything matters*. Wie lang genoeg naar Herman van Veen heeft moeten luisteren, zoekt vanzelf de stilte wel op.

Is het mogelijk om, in de wereld van na de grote emancipatiegolven en in een land dat, op grond van een lange egalitaristische traditie bij uitstek vatbaar is voor cultuurrelativisme en culturele onzekerheid, zijn eigen nationale cultuur ziet worden aangevuld met waarden en gewaardeerde uitingen van andere culturen, een bevredigende canon op te stellen of een steekhoudende canondiscussie te voeren, al was het maar voor pedagogische doeleinden?

Ik denk het wel, mits het essentialisme wordt verlaten en het kritische argument de voorrang krijgt. Die canon zal gebaseerd moeten zijn op de erkenning van de correcties die emancipatie en migratie hebben aangebracht. Maar zoals je mij niet moet vragen een voetbaltraining te leiden, moet je Johan Cruyff ook niet naar zijn culturele voorkeuren vragen. Het domein waaruit wij kunnen kiezen is groter, veel groter dan binnen het klassieke curriculum het geval was, maar het gaat om het kiezen en het gaat om het doel dat dat kiezen dient. De pedagogische verdienste van de canon, van welke canon dan ook, ligt in de mate waarin de gebruiker ervan leert het open karakter van de canon uit te buiten. Kritische competentie is niet generiek, maar specifiek.

En dan kan je beter Homerus lezen dan Madonna, dan heb je meer aan kennis van de prosodie dan aan inzicht in de push-up bra.

Michaël Zeeman is als literatuurcriticus werkzaam bij *de Volkskrant*.